

10. **Govorna fluentnost u stranom jeziku**

Damir Horga, Vesna Požgaj Hadži

Govornici stranog jezika obično govore s akcentom. Strani se akcent može otkrivati na različitim razinama jezičnog funkcioniranja: od fonetsko-izgovorne do pragmatičko-neverbalne razine, a tumačenja njegovih uzroka i mehanizama nalaze se u različitim teorijama (više o tome u Desnica-Žerjavić, 2006). Poznavanje dvaju ili više jezičnih sustava i njihovi dodiri u govornikovo svijesti redovito dovode do utjecaja jednog jezika na drugi. Ta se pojava naziva interferencijom, a definira se »kao pojava kod bilingvalnih situacija, kod jezika u kontaktu da sustav jednog jezika utječe na sustav drugoga, odnosno da elementi jednoga jezika budu preuzimani iz drugoga ili da budu stvarani po uzoru na drugi.« (Simeon, 1969, 549). Weinrech (1953) definira interferenciju kao odstupanja od norme koja se javljaju kod bilingvalnih govornika kao rezultat njihovog poznavanja više od jednog jezika (o čemu je bilo riječi u poglavljima 1 i 8). Međutim, kako se pojam bilingvizma definira dosta široko, bilingvalom se smatra svaka osoba koja ne samo da vlada s dvama jezicima bez obzira na stupanj njihova poznavanja već i osoba koja govori različitim varijetetima istog jezika. Dakle, interferirati mogu jezični elementi različitih varijeteta unutar jednog jezika. Stoga neki autori govore o intralingvalnoj interferenciji, npr. Post (1982) u nju ubraja i interferenciju standard – dijalekt. Interferencijski procesi općenito, a posebno u učenju stranih jezika mogu biti dvosmjerni pa se jezične osobine, sposobnosti i navike govornika mogu prenositi iz J1 u JS/J2, što je najčešće slučaj, tako isto i iz JS/J2 u J1, što je rjeđe. Rezultati su interferencije jezične pogreške. Analiza pogrešaka kao jedna od istraživačkih metoda procesa učenja/poučavanja JS/J2 pojavila se krajem 60-ih godina prošlog stoljeća pod utjecajem kontrastivne analize jezika u kontaktu. Od 70-ih godina nadalje pogreške su se smatrale posljedicom jezičnoga prijenosa elemenata jednog jezika u sustav drugoga jezika, dakle interferencije ili sukoba dvaju jezičnih sustava u perceptivno–produktivnim mehanizmima bilingvalnog govornika (v. poglavlje 8). Istraživanja pogrešaka i njihove raznovrsne klasifikacije 80-ih godina govore o tome da se pogreške ne mogu više promatrati samo kao interferencije između dvaju jezičnih sustava već da se uz interferencije pojavljuju i pogreške koje proizlaze iz prijelaznih aproksimativnih sustava, tzv. interlanguagea ili međujezika, koji su dinamički i mijenjaju se sa stupnjem poznavanja JS/J2 (Selinker, 1974. i poglavlje 13). Različiti jezici u međusobnom dodiru rađaju različite sustave pogrešaka, pa po tim pogreškama ili stranom akcentu prepoznamo nekoga kao npr. izvornog govornika francuskoga, engleskoga, njemačkoga ili npr. slovenskoga jezika kad govori hrvatski (o potonjem v. Požgaj Hadži, 2002).

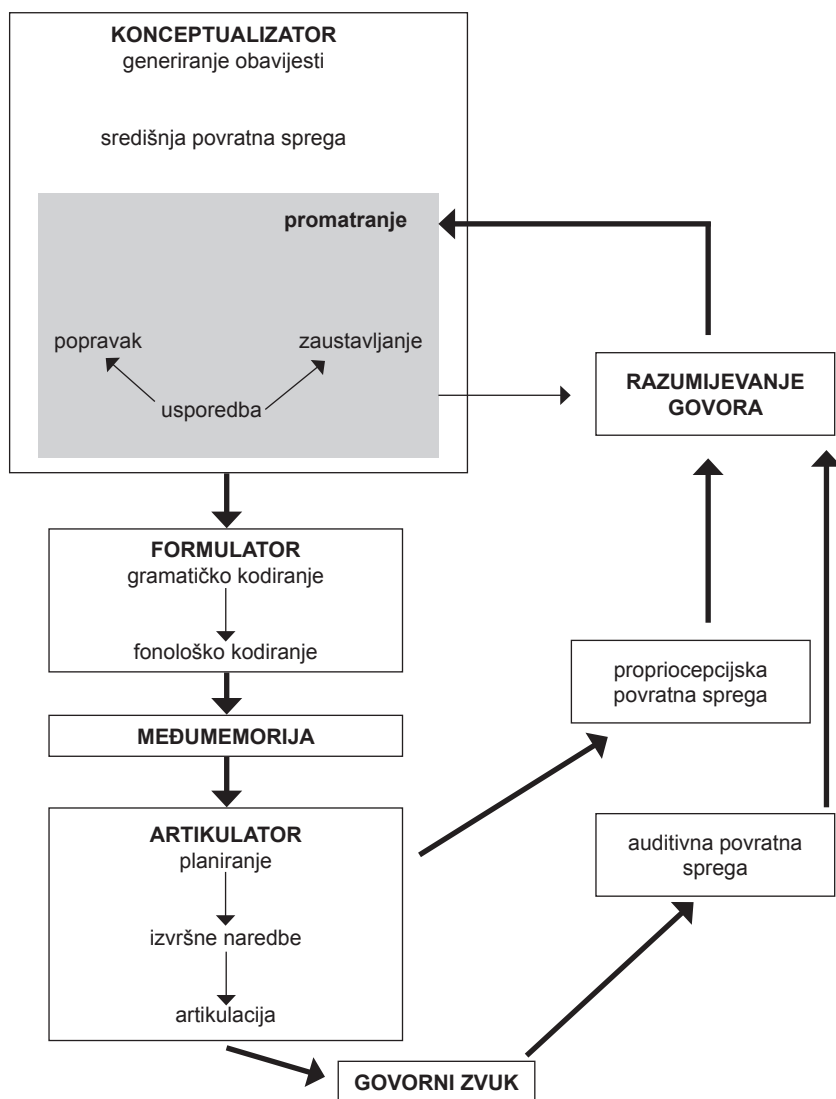
10.1. Model govorne proizvodnje

Interferencijski su odnosi osobito detaljno razmatrani na fonetskom planu. Nakon što je usvojen fonološki sustav J1 on postaje razlog da se akustički i perceptivni elementi JS/J2 koji s fonološkog stajališta nisu relevantni filtriraju te ih učenik JS/J2 ne primjećuje. Iz toga proizlazi da razlikovanje glasova JS/J2 ovisi o fonološkom sustavu J1, koji je filter/sito kroz koji prolaze samo neke karakteristike glasova stranog jezika. Model učenja govora (Speech Learning Model, v. Flege i dr., 1996a) objašnjava netočnosti u izgovoru glasova drugog/stranog jezika učenikovim stavom da su neke razlike između J1 i JS/J2 fonetski irelevantne. Zato učenik ne može formirati nove fonetske kategorije. Prema tom modelu nove glasovne kategorije mogu se formirati ako su razlike između glasova u J1 i JS/J2 dovoljno velike i ako je dob učenika dovoljno niska. Nadalje, smatra se da glasovi J1 i JS/J2 čine jedinstven fonološki prostor i zato kod vještih bilingvala ne samo da postoji utjecaj J1 na JS/J2 nego i JS/J2 utječe na fonetski sustav J1. Stajališta gdje se J1 smatra filtrom za JS/J2 u skladu su s teorijom forme prema kojoj se čvrsto strukturirane forme (a fonemi J1 jesu takve forme) teško razaraju i ne dopuštaju da se nove forme (fonemi JS/J2) pravilno percipiraju i artikuliraju. Sa stajališta teorije informacija kojima vlada učenik JS/J2 nije usklađen s kodom potrebnim za pravilno dekodiranje tog jezika. Zbog takvog neadekvatnog funkcioniranja procesora za dekodiranje dolazi do pojave semantičke buke i pogrešaka.

Učenjem stranog jezika nakon kritičnog razdoblja pojačava se strani akcent zbog razvojnog gubitka neurolingvističke plastičnosti i fleksibilnosti (Flege, 1991; Flege i dr., 1996b). Ti su procesi pod utjecajem učenikove dobi, duljine eventualnog boravka u zemlji čiji jezik uče, metoda kojima se jezik uči te »količine« uporabe stranog/drugog jezika.

Strani se akcent, međutim, otkriva i na drugim razinama govorne proizvodnje JS/J2. Valja reći nekoliko riječi o govornoj proizvodnji općenito. Ona se često tumači različitim modelima. Govorna proizvodnja (slika 6) započinje generiranjem informacije koju govornik želi prenijeti sugovorniku, što je zadaća konceptualizatora. Zatim se obavijest lingvistički kodira, a to je zadaća formulatora. Formulator uključuje dva osnovna vida kodiranja: gramatičko i fonološko. Gramatičko kodiranje predstavlja mehanizme prizivanja iz memorije leksičkih jedinica i sintaktičkih pravila njihovog kombiniranja, a fonološko – definiranje fonološkog oblika izričaja. Izlaz formulatora čine ulazne obavijesti za sljedeću razinu govorne proizvodnje, a to je artikulator, čija je zadaća preoblikovati lingvistički definiranu obavijest u motoričke procese kojima će se proizvesti govorni zvuk. Između formulatora i artikulatora uključuje se i mehanizam međumemorije (*buffer*), čija je zadaća pričuvati prizvane elemente koji se neposredno ugrađuju u izričaj. Artikulator uključuje dvije faze: fazu izbora,

kojom se generira govorni motorički program, tj. niz uputa za realizaciju govornih motoričkih procesa, te fazu naredbi za uključivanje i realizaciju motoričkog programa. Stvarna realizacija govora započinje u času kada se aktivira faza motoričkih naredbi. Navedeni mehanizmi govorne proizvodnje imaju različite oblike povratnih sprega kojima se kontrolira njezin rezultat (središnje: na razini središnjeg živčanog sustava, unutarne: propriocepcijske te izvanjske: auditivne).

Slika 6: Model govorne proizvodnje (prema Hartsuikeru i dr., 2001)

10.2. Govorna fluentnost

Različiti dijelovi tog modela u govornoj proizvodnji mogu zakazati. U proizvodnji govora koji dobro poznajemo (J1) ti mehanizmi funkcioniraju uglavnom bez zastoja, ali u stranom jeziku zakazivanja se mogu pojaviti na različitim dijelovima pa to može pridonijeti stranom akcentu u JS/J2. Konceptualizator može otežano funkcionirati jer su mozgovni kapaciteti preopterećeni zbog slabog funkcioniranja formulatora koji ne poznaje dobro strani/drugi jezik. Formulator može zakazati zbog lošeg poznavanja jezičnog koda JS/J2 na svim razinama (poznavanje vokabulara, gramatike, sintakse, fonologije). Artikulator ne može ostvariti pravilne pokrete u izgovoru glasova i prozodije JS/J2 ili se može prebrzo zamarati i zato griješiti. Konačno i povratne sprege kojima se nadzire govorna proizvodnja mogu zakazati pa se pogreške ne zamjećuju i ne ispravljaju.

Sve se navedeno može odraziti na govornoj fluentnosti u JS/J2. Govornici općenito teže idealnom govoru koji uključuje uz konceptualnu adekvatnost, gramatičku pravilnost i artikulacijsku tečnost, ali u tome ne uspijevaju niti u J1, a pogotovu ne u JS/J2. Treba istaknuti i razlike koje postoje među govornicima – naime »neki govornici mogu glatko, bez zastajkivanja, pogrešaka i popravljanja izvoditi govorne vratolomije dugih izričaja složene jezične i izgovorne strukture, dok se drugi spotiču već pri izgovaranju jednostavnih kratkih govornih nizova.« (Škarić, 1984, 15). U ovom se poglavlju fluentni govor definira kao govor prirodnog tempa bez oklijevanja, zastajkivanja, ponavljanja, ispravljanja, poštapalica, te punih i praznih stanki procesiranja, primjeren informacijskom i komunikacijskom opterećenju izričaja, što sve pretpostavlja efikasno i usklađeno funkcioniranje svih razina govorne proizvodnje. Navedimo nekoliko primjera prekida fluentnosti, odnosno nefluentnog govora iz istraživanja o kojemu će biti riječi u nastavku poglavlja:

- prazna stanica

Vsi imajo klobuke. Hm... (2 sekunde prazne stanke) En človek prihaja.

- nefonemski segment

Hm trije ljudje če hm čakajuuuuu pred telefonsko govornico hm ker ena žena dolgo telefonira.

- poštapalica

Na prvi sliki su pet ljudi, hm ovaj štiri muška in ena žena.

- ponavljanje

Kar je/kar je/ hm kar je velika/kar je velika vrsta pred govornico.

- ispravljanje

Medtem ko se eden sprehaja pred nji/kraj njih.

Moguće su i drugačije klasifikacije prekida fluentnosti, ali naveli smo primjere onih kategorija prema kojima je fluentnost analizirana u eksperimentalnom dijelu ovoga poglavlja.

10.3. Istraživanje odnosa fluentnosti i stranog akcenta

10.3.1. Cilj i hipoteze istraživanja

Cilj je istraživanja bio ustanoviti odnos govorne fluentnosti i izraženosti stranog akcenta u studenata kojima je J1 hrvatski, a studiraju slovenski kao JS i studenata kojima je J1 slovenski, a studiraju hrvatski kao JS. Također je trebalo ustanoviti koji oblik nefluentnosti najviše pridonosi izraženosti stranog akcenta.

Pretpostavili smo

- da će se studenti dvaju jezika međusobno razlikovati po osobinama nefluentnosti,
- da će opća razina fluentnosti za oba jezika, uz pretpostavku da studenti približno jednako vladaju JS, biti jednaka,
- te da će različiti oblici prekida fluentnosti različito pridonositi izraženosti stranog akcenta.

10.3.2. Metoda istraživanja

Ispitanici su bili studenti, njih 15, druge i treće godine slovenistike na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu i 15 studenata druge i treće godine kroatistike na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Ljubljani. Oni su imali zadatak da u 30 sekundi opišu sliku koja je predstavljala šalu bez riječi (slika 7). Ispitanici su snimani individualno u studijskim uvjetima.⁵⁶

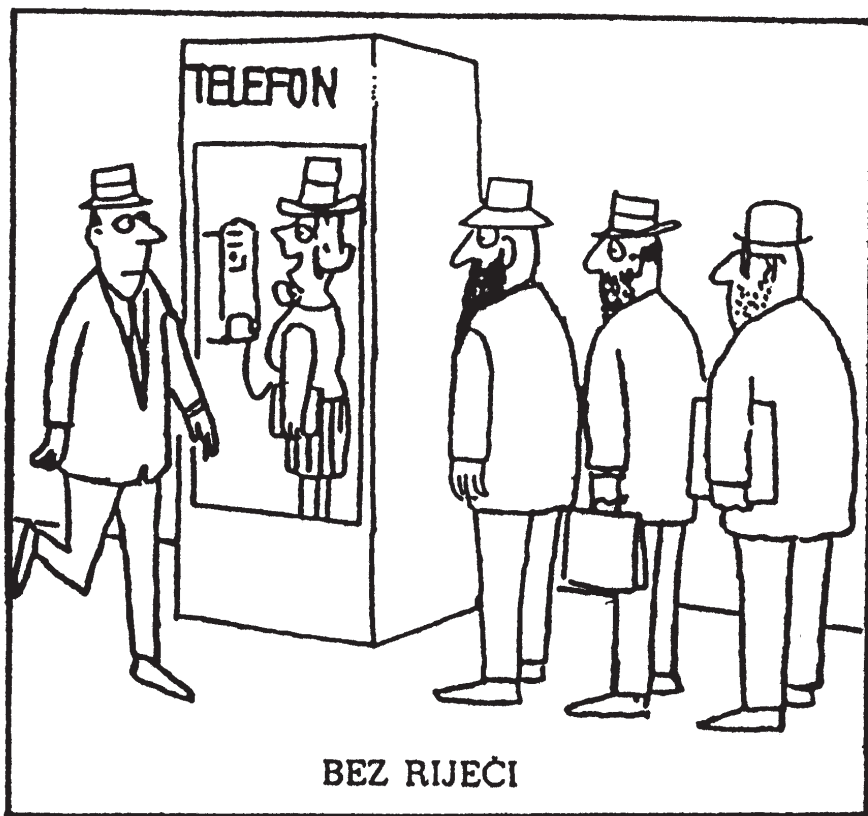
56 Navodimo primjer opisa slovenskog govornika (opis 1) i hrvatskog govornika (opis 2):

Opis 1.

Na prvoj slici imamo... situaciju kad jedna žena govori u... na telefon... na ulici. Tri muškarca je čekaju... ispred a pored nje prolazi jedan muškarac. Hm dva muškarca imata... aktovke... s sssve osobe na slici imaju šešire. Hm žena priča na telefon.

Opis 2.

Na slici število eno imamo štiri človeka in eno punco, ki telefonirja v telefonski govornici. Menim, da ona telefonirja več dolže vrijeme, zato ker je veliko ljudje pred govornicom in ljudje, ki stojijo pred govornico, vsi imajo brade.

Slika 7. Šala brez riječi

Procjenu izraženosti stranog akcenta napravilo je 10 studenata fonetike Filozofskog fakulteta u Zagrebu koji su procijenili hrvatski govor slovenskih ispitanika i 10 studenata slovenistike Filozofskog fakulteta u Ljubljani za procjenu slovenskog govora hrvatskih govornika. Ocjene su bile od 1 – ako je govor ocijenjen kao govor izvornog govornika do 7 – ako je strani akcent bio jako izražen.

Promatrane varijable podijeljene su u dvije skupine: varijable stranog akcenta i varijable govorne fluentnosti. Varijable stranog akcenta bile su ove: opći dojam stranog akcenta, prozodija rečenice, prozodija riječi i pravilnost glasova. Varijable govorne fluentnosti bile su: ukupno trajanje govora (u sekundama), ukupan broj slogova opisa, tempo govora (broj slogova/sekundi), prazne stanke (broj PS/minuti), nefonemski segmenti (broj NFS/minuti), poštapalice (broj POŠ/minuti), ponavljanja (broj PON/minuta) i ispravljanja (broj ISPR/minuti) te prekidi fluentnosti (broj/minuti).

10.4. Rezultati istraživanja

10.4.1. Izraženost stranog akcenta

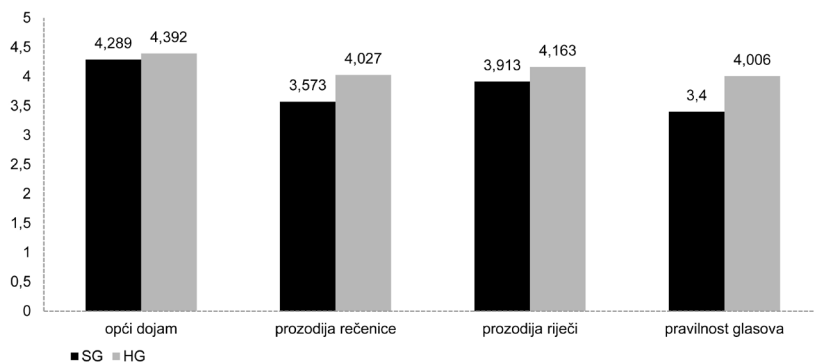
Izraženost stranog akcenta prikazana je u tablici 7. i na grafikonu 1.

Tablica 7: Procjena izraženosti stranog akcenta

	Opći dojam		Prozodija rečenice		Prozodija riječi		Pravilnost glasova	
	M	s	M	s	M	s	M	s
SG	4,289	1,710	3,573	1,508	3,913	1,613	3,400	1,528
HG	4,392	1,435	4,027	1,358	4,163	1,370	4,006	1,332

(M = aritmetička sredina, s = standardna devijacija, SG = slovenski govornici, HG = hrvatski govornici)

Grafikon 1: Procjena izraženosti stranog akcenta

Sve varijable stranog akcenta procijenjene su približno ocjenom 4, s time da je najizraženiji strani akcent kad se ocjenjuje opći dojam, manji kad se ocjenjuje prozodija riječi, a najmanji za procjenu prozodije rečenice i glasova. Ako se usporede hrvatski i slovenski govornici u svim varijablama, hrvatski su ispitanici ocijenjeni da imaju izraženiji strani akcent. Može se postaviti pitanje ujednačavanja kriterija ocjenjivanja za dvije skupine ocjenjivača. Pretpostavili smo da obje skupine polaze od relativno čvrstih kriterija J1 i da su ipak ujednačene.

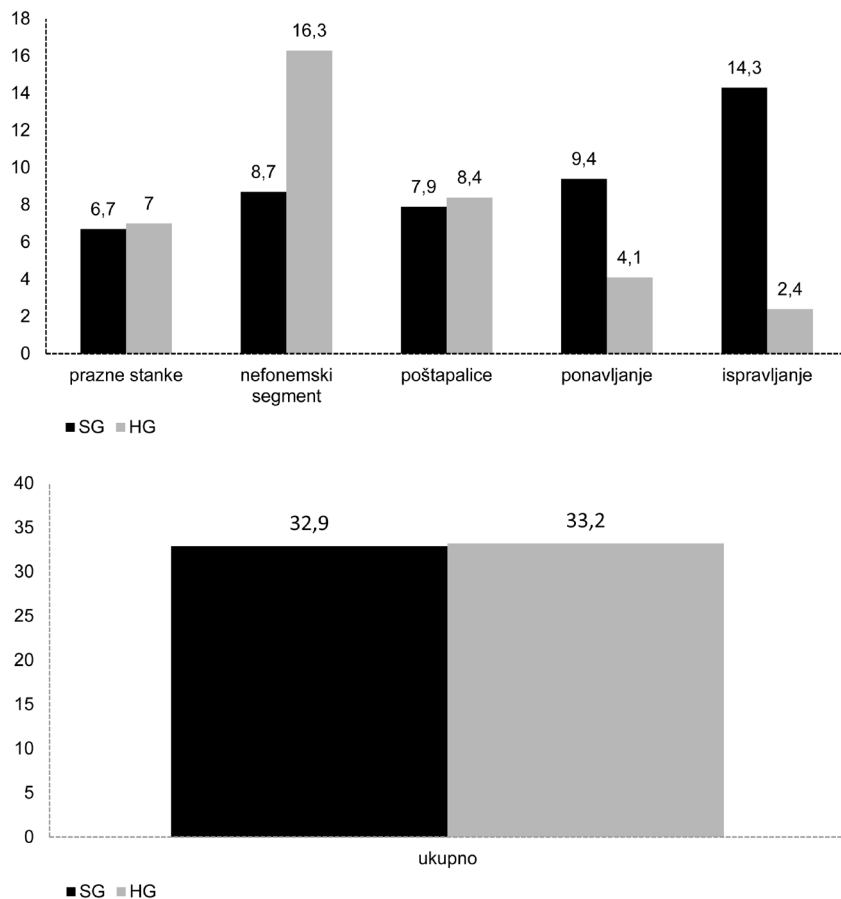
10.4.2. Govorna fluentnost

Tablica 8: *Varijable fluentnosti govora hrvatskih i slovenskih govornika*

	HG	SG
Trajanje opisa (s)	25,7	36,8
Broj slogova opisa	95,6	74,1
Tempo govora (slog/s)	2,0	3,8
Prazne stanke (broj/min)	6,7	7,0
Nefonemski segment (broj/min)	8,7	16,3
Poštalice (broj/min)	7,9	8,4
Ponavljjanje (broj/min)	9,4	4,1
Ispravljjanje (broj/min)	14,3	2,4
Prekidi fluentnosti (broj/min)	32,9	33,2

Jedna karakteristika fluentnosti govora jest količina proizvedenog govora. Ona se može mjeriti trajanjem govora ili brojem izgovorenih jezičnih jedinica, najčešće slogova. Iz tih dviju varijabli može se odrediti treća varijabla količinske fluentnosti govora, a to je tempo govora izražen kao broj izgovorenih slogova u jedinici vremena. Rezultati istraživanja pokazuju (tablica 8) da su slovenski govornici prosječno govorili duže od zadanih 30 sekundi, a hrvatski govornici govorili su nešto kraće od zadanog vremena. Međutim, broj slogova koji su izgovorili kod slovenskih je govornika bio manji nego u hrvatskih. Dakle, hrvatski su govornici u kraćem vremenu izgovorili više slogova, a slovenski u dužem vremenu manje slogova. Tempo govora (uključujući stanke) slovenskih govornika bio je 3,8 slog/sekundi, a hrvatskih svega 2,0 slog/sekundi. Ako se te vrijednosti za tempo govora usporede s vrijednostima za govornike J1, vidi se da su ispitanici spori govornici, jer npr. spontani govornici na HTV govore tempom od 4,8 slog/sekundi, a spikeri koji čitaju tekst 6,5 slog/sekundi (Horga i Mukić, 2000). Dakle, sve tri varijable koje mjere količinu proizvedenog govora bilo ukupno ili u jedinici vremena pokazuju prednost slovenskih govornika.

Grafikon 2: *Prekidi fluentnosti za hrvatske i slovenske govornike*

Ukupan broj prekida fluentnosti u minuti pokazuje da se hrvatski i slovenski ispitanici ne razlikuju značajno te da i jedni i drugi ostvaruju čak 30-ak prekida u minuti ili gotovo svake dvije sekunde pojavljuje se po jedan prekid. To je znatno više od 7,6 prekida u minuti u spontanom govoru na HTV1 ili 8,4 prekida u minuti u spontanom govoru lokalnog radija (Horga, 1994).

Međutim, između hrvatskih i slovenskih govornika postoji razlika u učestalosti vrsta prekida fluentnosti. Hrvatski govornici značajno više zastaju tako da upotrebljavaju nefonematizirane segmente. Slovenski govornici prekidaju govornu fluentnost ponavljanjem ili ispravljanjem. To pokazuje da u slovenskih govornika bolje funkcioniraju povratne sprege kontrole govora. To također ukazuje i na općenito bolje vladanje JS u slovenskih nego u hrvatskih govornika.

10.4.3. Povezanost prekida fluentnosti i procjene stranog akcenta

Izračunate su korelacije između varijabli govorne produktivnosti (trajanje opisa, broj slogova i tempo govora) te opće procjene fluentnosti govora i broja prekida fluentnosti (tablica 9).

Tablica 9: *Korelacija između izraženosti stranog akcenta i fluentnosti*

	HG	SG
Trajanje opisa (s)	-0,11	0,09
Broj slogova opisa	-0,01	-0,09
Tempo govora (slog/s)	-0,06	-0,27
Prazne stanke (broj/min)	0,02	-0,22
Nefonemski segment (broj/min)	0,47	-0,12
Poštalice (broj/min)	-0,45	-0,26
Ponavljanje (broj/min)	0,17	0,09
Ispravljanje (broj/min)	0,12	0,15

Korelacije između govorne produktivnosti i stranog akcenta općenito su niske za obje skupine govornika. Ipak, ispitanici koji su govorili bržim tempom i izgovorili više slogova imali su manje izražen strani akcent. Ukupno trajanje opisa ima različit smjer povezanosti za slovenske i za hrvatske govornike sa stranim akcentom. Slovenski govornici koji su dulje govorili imali su izraženiji strani akcent, dok je kod hrvatskih govornika to bilo obrnuto, tj. oni koji su dulje govorili imali su manje izražen strani akcent.

Povezanost varijabli fluentnosti govora i opće procjene stranog akcenta srednje su. U slovenskih govornika stranom akcentu najviše pridonose ispravljanja i ponavljanja, a negativno su s njim povezane prazne stanke, pošalice i nefonemski segmenti.

U hrvatskih je govornika strani akcent najizraženiji u ispitanika koji imaju najviše nefonemskih segmenata, ponavljanja i ispravljanja, dok je u onih koji upotrebljavaju više pošalice strani akcent najmanje izražen.

I ova analiza povezanosti prekida fluentnosti i izraženosti stranog akcenta pokazuje da je struktura tog odnosa za dvije skupine ispitanika različita i da ispitanici imaju različite strategije govorne proizvodnje.

Rezultati istraživanja odnosa između procjene stranog akcenta i fluentnosti hrvatskih studenata koji studiraju slovenski kao JS i slovenskih studenata koji studiraju hrvatski kao JS mogu se rezimirati u ove tri točke:

- a) Procjene stranog akcenta za dvije skupine hrvatskih i slovenskih studenata pokazale su da su obje skupine ocijenjene podjednako. Iako se hrvatski ispitanici ocjenjuju da govore slovenski s većim stupnjem stranog naglaska nego Slovenci koji govore hrvatski, ta je razlika statistički značajna samo za procjenu stranog akcenta na varijabli izgovora glasova.
- b) Prosječan broj prekida fluentnosti za obje ispitane skupine približno je jednak (iako nešto veći za hrvatske govornike) tako da se nakon svake dvije sekunde dogodi prekid fluentnosti. No struktura prekida fluentnosti različita je za navedene dvije skupine ispitanika. U slovenskih govornika prevladavaju ispravljanja i ponavljanja, a u hrvatskih – nefonemski segmenti.
- c) Izraženosti stranog akcenta u hrvatskih govornika najviše pridonose prekidi fluentnosti zbog nefonemskih segmenata, a u slovenskih – ponavljanja i ispravljanja.

Ostaju otvorena neka pitanja koja bi se mogla razriješiti preciznijom analizom i, dakako, većim korpusom govornog materijala. Jedno je pitanje koji su to dijelovi mehanizma proizvodnje govora razlog prekida fluentnosti. Drugo je pitanje kako se s promjenom stupnja poznavanja stranog jezika mijenja struktura prekida fluentnosti. Nadalje sa stajališta slušatelja zanimljivo je pitanje kako se percipiraju neispravljene pogreške u govornoj proizvodnji. Konačno, s didaktičkog/metodičkog stajališta JS/J2 koje su implikacije istraživanja fluentnosti govora JS/J2 u učenju/poučavanju hrvatskog i slovenskog jezika kao stranog/drugog.